

YU ISSN—0352—5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXI/1

НОВИ САД

1988

IZ RELIKTNE PRASLOVENSKE LEKSIKE U SRPSKOHRVATSKIM DIJALEKTIMA (II)

WIESŁAW BORYŚ I JASNA VLAJIĆ-POPOVIĆ

8. čak. *šuja* n. pl. „mošnja, scrotum”

U čakavskom bruškom govoru (Brusje na Hvaru) zabeležena je imenica *šuja* n. pl. „kesa (mošnja) u čovjeka” (Dulčić, HDZ VII/2, 685). U drugim čakavskim i ostalim srpskohrvatskim izvorima nismo naišli na imenicu istog ili sličnog značenja niti u ovom liku, niti u nekom drugom, teoretski mogućem (čakavskom *-j-* može da odgovara štokavsko *-j-*, *-lj-* ili *-d-*). Nema je, naravno, ni u Skokovom *Rječniku*. Prema tome, navedeni zapis je zasada jedina poznata potvrda ove imenice na srpskohrvatskom terenu.

Ako pođemo od semantike čak. *šuja* lako ćemo utvrditi da ova imenica nije izolovana u okviru slovenske anatomske leksike, budući da njoj odgovarajuće, tj. formalno i semantički bliske, lekseme nalazimo u severnoslovenskim jezicima. Reč koja je svakako najviše slična pomenutoj čakavskoj imenici poznata je u ruskim severozapadnim govorima (Pskov, Tver) gde postoji imenica *шүлѠ* n. „testiculus”, obično u pl. *шүлѠи* „testiculi”.¹ Nesumnjivo je podudaranje ovih oblika zabeleženih na krajnjem jugu i na krajnjem severu slovenskog terena. Rus. dij. *шүлѠи* n. pl. možemo smatrati skoro tačnim ekvivalentom čak. *šųjă* n. pl. Razlika u nastavku je jasna: u čakavskom je očuvan stari nastavak za nominativ i akuzativ pl. imenica srednjeg roda *-a*, dok se u ruskom javlja mlađi nastavak *-y* koji je preovladao u nekim govorima ovoga jezika. Druga, i bitnija, je razlika u završnom konsonantu osnove: u ruskom je to tvrdo *-l-*, a u čakavskom *-j-* koje se očito razvilo iz starijeg palatalnog *-lʹ-* (dakle, čak. *šuja* < *šulʹa n. pl.). Čakavska i ruska reč bliske su i semantički pošto nema sumnje u srodnost značenja „mošnja, scrotum” i „testiculi”. Ovu tvrdnju dodatno potkrepljuje i činjenica da značenje jednako onom u čakavskom postoji u ruskoj dijalekatskoj izvedenici *шүлѠткү* „kesica (=scrotum)”.²

U fonetskom smislu, još bližim ekvivalentom čakavske reči mogli bismo smatrati južnoruski oblik *шүлѠ* n. „stražnji deo ljudskog tela”.³ Čakavski oblik množine *šųjă* < *šulʹă pretpostavlja prvobitni (neočuvani) oblik nom. sg. *šulʹe (u savremenoj = današnjoj bračkoj čakavštini on bi glasio, po svoj prilici, *šųjě) koji bi tačno odgovarao rus. dij. *шүлѠ*. Dakle možemo smatrati da su čak. *šųjă* n. pl. i rus. dij. *шүлѠ* tačni ekvivalenti koji se slažu čak i u mestu akcenta.

¹ Дополнение къ Опыту областного великорусского словаря Санктпетербургъ 1858, 309; В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, 3. изд. IV, С-Петербург—Москва 1909, 1482.

² Словарь русских донских говоров, III, Ростов 1976, 204.

³ А. В. Миртов, Донский словарь. Материалы к изучению лексики донских казаков, Ростов на Дону, 1929, 370.

Međutim, između čakavske i ruske reči postoji razlika u značenju koju bismo mogli objasniti samo time da je na delu ruskog terena došlo do prenosa značenja „testiculi“ → „podex“ (ako semantičku definiciju Mirtova treba tako razumeti).⁴ U tom slučaju, za sh. čak. *šujã* pl. (kao i za rus. dij. *шулé*) možemo pretpostaviti stariji oblik prasl. *šul'e n. (pl. *šul'a) o čijim će mogućim tumačenjima biti reči kasnije. Za još jedan semantički razvoj u okviru ruskog jezika, upor. i drugi dijalekatski lik *шульнó* n. pl. *шұльны* „testiculi“.⁵

Za utvrđivanje geneze analizirane srpskohrvatske lekseme važan je derivat koji je posvedočen na istočnoslovenskom terenu, kao i relik koji se očuvao na zapadnoslovenskom području, u arhaičnom kašupskom dijalektu poljskog jezika. Na osnovu rus. dij. *шуля* n. „testis“, obično u pl. *шулята*: *шуляты* „testiculi“, brus. dij. *шуляты* pl. t. „isto“, kašup. *šulqta* pl. t. „grosse Eier, Hoden, Hodenbruch“ T. Szymański rekonstruiše prasl. oblik (ograničen na severnoslovenske jezike) ekspresivni derivat (deminutiv — hipokoristik) *šule, -ete, pl. *šuleta.⁶ Osnovnim oblikom od koga je izveden ovaj derivat on smatra *šulo, dakle lik poznat samo iz ruskog jezika.

U prasl. obliku ova je jezička porodica ne može biti sumnje. U prilog tome govori i areal reči koje joj pripadaju: posvedočene su kod istočnih Slovena (u ruskom i beloruskom), kod zapadnih Slovena (u kašupskom) i, kako vidimo, na slovenskom jugu. Čakavski relik je značajna potvrda verovanja da je ova leksema postojala još u doba prasl. jezičke zajednice. I nama se čini da je u pravu T. Szymański kada osnovnim smatra oblik *šulo „testiculus“. Iako je taj oblik očuvan jedino u ruskom jeziku, na njegovu prvobitnu širu rasprostranjenost nedvosmisleno ukazuje geografija derivata. Od ovog oblika izvedeno je severnoslovensko *šule, -ete (pl. *šuleta). Svakako da isti oblik leži i u osnovi rus. dij. *шулé* i sh. čak. *šujã* pl. Već smo rekli da se ove dve imenice, potvrđene na međusobno udaljenim tačkama, svode na stariji lik *šul'e (pl. *šul'a). Ipak nije jasno da li lik *šul'e treba smatrati prasl. oblikom izvedenicom od *šulo, ili možda u rus. dij. *шулé* i čak. *šujã* treba videti nezavisna lokalna preoblikovanja prvobitnog *šulo. U prvom slučaju morali bismo da pretpostavimo da je još u prasl. doba imenica *šulo proširena sufiksom -je (*šul-je > *šul'e) u nejasnoj funkciji.⁷ U drugom slučaju razlog preoblikovanja (pojava palatalnog l' što je moralo povući za sobom nastavak -e) mogli bismo tražiti u uticaju srodnih ili sličnih reči koje sadrže -l', npr. rus. dij. *шуля* (pl. *шулята*), sh. *šulj*.⁸

⁴ Osnovu za ovakav prenos značenja mogli bismo tražiti u čestoj vezi značenja „anus, podex“ i „genitalia“, cf. npr. građu u odrednici *dupa* [u:] *Słownik prasłowiański*. V. Wrocław 1984, 95. Doduše, slični primeri uglavnom potvrđuju semantički razvoj „anus, podex“ → „cunnus“, ali ne treba isključiti ni mogućnost semantičke evolucije pretpostavljene za rusku reč.

⁵ В. Даль, loc. cit.; Г. Г. Мельниченко, *Краткий ярославский областной словарь*, Ярославль 1961, 220.

⁶ T. Szymański, *Polskie drobiazgi słownikowe*, 3, *Kaszubskie šulqta*. Język Polski LV, Kraków 1975, 41—45.

⁷ Moglo bi se pomisliti na analogiju prema drugim nazivima delova tela kao što su prasl. *plet-je „rame“. *plutja pl. „pluća“. Za pregled derivata sa sufiksom -je cf. A, Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, IV. *Formation des noms*, Paris 1974, 512—513.

⁸ U srpskohrvatskim rečnicima potvrđeno je nekoliko homonimnih imenica *šulj*. U RJAZU, npr., nalazimo *šulj* „odsječen panj“, *šulj*² „ime biljci a) Trapa natans, vragolić; b) Spiraea filipendula, trava od šuljeva, suričica; c) šiška na žiru“, *šulj*³ „ime ribi, smud, Lucioperca“. *šulj*⁴ obično pl. *šuljevi* „hemorrhoides“, *šulj*⁵ „vrsta kristala“. Nijedna od ovih reči nije u srodstvu sa čak. *šujã* tj. prasl. *šulo.

Ograničenost broja podataka kojima raspolažemo ne dozvoljava nam da damo konačni odgovor na ovo pitanje. Kako u principu smatramo da se rekonstrukcija praslovenskih oblika može vršiti samo u slučajevima kada je dovoljno zasnovana na građi i kada ima opravdanja u strukturi reči, skloni smo da damo prednost drugom objašnjenju, čime se izbegava gomilanje nedovoljno obrazloženih tobožnjih praslovenskih oblika.

Čak. *šujā* pl. smatramo, dakle, reliktom prasl. *šulo (koji nastavlja prasl. oblik bilo sekundarnom palatalizacijom *-l->-l'->-j-*, bilo posredstvom derivata *šul-je), rečju koja pripada praslovenskoj baštini u srpskohrvatskoj leksici. Značenje „mošnja, scrotum“ izgleda da je čakavska semantička inovacija (sa paralelom u ruskom), jer srodne slovenske reči ukazuju na starije značenje „testis“ odnosno „testes“.

Dalja etimologija prasl. *šulo „testis“ zasada nije utvrđena (poznato je da su i nazivi drugih delova tela, ne samo polnih organa, često etimološki nejasni). Dobar kritički pregled dosadašnjih etimoloških verzija nalazimo kod Vasmera (REW III, 435—6) i u pomenutom članku T. Szymańskog. Ukazaćemo samo na još neke pokušaje da se ova imenica dovede u vezu sa sh. *šulj* m., pl. *šuljevi* „haemorrhoides“ (koje je u novije vreme objašnjeno kao hungarizam),⁹ sa sh. *šulj* „odsečen panj“, kao i sa homonimom *šulj* „biljka Trapa natans“ (prema Vuku, u Baranji *šuljevi* „kao šišarice, koje rastu u vodi, pa se pečene i kuhane jedu“), „biljka Spiraea filipendula“, „šiška na žiru“.¹⁰

Ako za pojam „testis, testiculus“ pretpostavimo prvobitno značenje „nešto okruglo, okruglasto“, mogli bismo misliti da bi *šulo „testis“ stvarno moglo da bude u vezi sa sh. *šulj* „šiška, šišarka itd.“ (upor. i kajk. *šuljak* „svitak vune“ u Ozlju, Težak, HDZ V, 195) i verovatno sa češ. dij. *šul'*, *šulek* „mali okrugli kamen; čvor“, ukr. dij. *шулік, шуляк* „kupus koji nije izrastao u glavicu = koji se nije uglavičio“, brus. dij. *шуляк* „mekana glavica (kupusa)“. Međutim, zasad je to samo mogućnost jer veza ovih imenica sa *šulo „testis“ nije dokazana.

9. štok. *zlak* „prva mlada trava“

Imenicu *zlak*, kao ni njene izvedenice, Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* ne beleži. Međutim, u RJAZU i RSANU nalazimo odrednice *zlak* sa po nekoliko potvrda, istorijskih i savremenih, iz narodnih govora iz istočnih krajeva. Taj materijal, kao i primeri iz više dijalekatskih i izvora sa raznih strana, navode na zaključak da se u onome što su obrađivači oba akademska rečnika opisali kao jednu reč (prema RSANU ona ima dva značenja), zapravo kriju dva homonima: *zlak I* „biljka, travka; prva mlada proletnja trava“ i *zlak II* „biljka poponac, *Convolvulus arvensis*“ (ponekad se ona opisuje samo kao „neka“ biljka, prinosniku neprecizno poznata, ali uvek određene vrste, a nikako kao zbirni pojam).

Do zaključka da se ovde radi o dva homonima, a ne o jednoj polisemantičkoj imenici, dolazi se ne samo razmatranjem srpskohrvatskog materijala, pri čemu su posebno značajne fonetske varijante imenice *zlak II*, već i analizom slovenskih ekvivalenata obeju imenica.

⁹ L. Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985, 484. — Skok ER III, 422 ponavlja Miklošičevo poređenje sa rus. *шуляма* „muda“.

¹⁰ U Skokovom rečniku (ER III, 421-2) sve ove reči su svrstane u jedan članak (naravno, navedena je obimnija građa), ali nikakvo konačno etimološko rešenje nije dato.

Nas ovde zanima prvi homonim, njegova porodica reči i etimologija, a na problem drugog, koji je u obliku *zlak* posebna, mada nepotpuna odrednica u Skokovom rečniku (ER III, 278), osvrnućemo se na kraju.

Najstariji pomen imenice *zlak* nalazimo kod Domentijana: „Primi me... milosrđijem svojim... pričti me kъ овъсам izbranaago ti stada i prepitaj me simi oтъ zlaka božystvъnijihъ ti tajin.“ (RJAZU), najverovatnije u značenju „hrana“. Novije su potvrde kod Dositeja Obradovića: „... dolina, sva pokrivena i ukrašena livadami, puni zlaka i cveća selnoga“ (RSANU) i Jovana Hadžića: „Travu krepri rose sila, sunce diže zelen zlak“ (RSANU), po svemu sudeći u značenju „mlada, zelena trava“, koje se očigledno odnosi i na primer kod dubrovačkog pesnika Mavra Vetrančića: „Zeci... pasu drobni zlak po tojzi zelenci“ (RJAZU). Ovde možemo dodati i *zlak* „virgulto, virgultum“ iz Stulićevog rečnika, sa napomenom da se nalazi u glagoljskom misalu (RJAZU). Po svoj prilici, za sve gorenavedene primere upotrebe imenice *zlak*, osim one kod Vetrančića, može se reći da su crkvenoslovenskog porekla, o čemu će docnije još biti reči.

I pored značaja ovih istorijskih potvrda, za nas su još zanimljivije i važnije one savremene, dijalekatske: „Zlak zove se po vajejskom prva trava s proleća. Ne puštaj volova na zlak, izmršavjeće“ (RJAZU). „Zelen zlače, ne zelenio se! Što izmami stado na popašu, usred zime kad ti vreme nije“ i „Gle, Ranko pustio krave na zlak“ (Resava, RSANU), kao i „Pustio konja na zlak jer ga je svu zimu hranio suvom hranom“ (Levač, RSANU). Dalje u RSANU nalazimo i izvedenice od osnovne lekseme *zlak*: pridev *zlāčan* „obrastao travom“ (Sima Milutinović Sarajlija i Jovan Sterija Popović) i glagol *zlāčiti*, *zlāčim* nesvr. 1) „hraniti, napasati zlakom“ („Ja još hranim ovce senom, ali ih malo i zlačim“ — Resava, 2) „dražiti, mamiti“ („Ti nas samo zlačiš mladim sirom“, „Ucigrila očima, zadrignula nedrima, pa me zlači“ — oba isto iz Resave).¹¹

Nema sumnje da ovde spada i primer iz Leskovačke Morave koji RSANU ne beleži: *zlak* „svežina, boja“ — „Svi ukućani obavezno okuse malo koprive radi zlaka (svežine, boje)“ (Mitrović, Leskovac 114),¹² kao i izvedenice zabeležene na istom terenu: *ozlāčim* 1) „napasam stado prvom prolećnom travom“, 2) „probam, okusim“ i *ozlāčenje* 1) „napasanje prvom travom“, 2) „probanje“ (Mitrović, Leskovac 219—220). + *ozlāčim* je toplo rečeno (Mitrović, Leskovac 219—220).

Namerno smo dali sve ove opširne navode jer se samo na osnovu njih, tj. poznajući funkciju i značaj zlaka u stočarskim zajednicama, mogu shvatiti na prvi pogled neobjašnjivi, mada zapravo jednostavni putevi semantičkog razvoja koji su vodili od osnovnog *zlak* „mlada trava“ do onog „svežina, boja“, ili do *ozlāčim* „probam, okusim“, kao i do *zlāčiti* „mamiti, dražiti“.

Zlak je zdrav posle suve zimske hrane, ali samo kao dopuna, osveženje ishrane — očitno da bogatstvo mineralima i sl. nije praćeno punom hranljivošću, cf. „Ne puštaj volova na zlak, izmršavjeće“. Dakle, zlak je kao lek od koga stoka živne posle zime, a kako kopriva ima isti efekat na ljude, otud „svežina, boja“. Dalje, on se uzima u malim količinama, zato *ozlāčiti* (kao *omrsiti*, *osladiti*) znači

¹¹ Drugo značenje, u RSANU označeno kao nejasno, iz citata koji glasi: „Izbliza se čuo ptičji cvrkut, zalijetali su zlaci i zuci padali“ verovatno ne pripada ovoj porodici reči, već se odnosi na ime insekta *zlatak* „bubazlata“ koje nalazimo u RSANU (preuzeto iz rečnika Đ. Popovića i Ristić-Kangrge).

¹² Preuzeto od D. M. Đorđevića, *Život i običaji narodni u leskovačkoj Moravi*, Srpski etnografski zbornik LXX, Beograd 1958, 374.

„okusiti“. I najzad, značenje „mamiti, dražiti“ samo je preneseno u odnosu na osnovne, na izazov koji zlak predstavlja za stoku, cf. „... što izmami stada na popašu...“.

Zanimljivo je i naročito značajno to što srpskohrvatske lekseme imaju formalne, a delimično i semantičke, ekvivalente u bugarskom jeziku, i to u različitim dijalektima.

I u bugarskim dijalekatskim izvorima posvedočene su, pored osnovne lekseme *злак* sa nekoliko značenja: 1) „zelenilo, mesto pokriveno zelenom travom“; 2) „zelen, nedozreo plod“; 3) „sasvim zelena njiva, zeleno polje, zelenilo“ (Karlovsko, BD VIII, 125); 4) „mesto pokriveno zelenom travom“ (Bansko, po BER I, 644); 5) „nešto sasvim zeleno“ (Strandža, po BER I, c. cit.), pl. *злакове* „zeleniš“, i neke izvedenice: *злачинá* „vlažno mesto na kome ne raste trava, a stalno se zeleni“, pridev *злачен* „koji ima zlaka“ i glagol *озлачá се, озлачвам се* „jedem nešto zeleno u proleće, po prvi put te godine“. Za razliku od našeg jezika za koji takvu potvrdu nismo našli u postojećim izvorima, u bugarskom postoji i imenica sa prefiksom *по-*: *позлак* „zelena morava, mesto obraslo mladom travom“ (Perušica, po BER 1. cit.).

U ruskom¹³ se zlak javlja u množini: *злаки*, bot. „naziv porodice monokotiledonskih, prvenstveno zeljastih biljaka sa stablom u obliku slamke i sitnim cvetovima, skupljenim u cvasti (klas, metlica itd.) *хлебные злаки, кормовые злаки* „hlebno žito, krma“, jednom rečju „žitarice“, a zastarelo je značenje (i to samo u obliku jednine) „zeljasta biljka koja služi za ishranu, trava“. Identične oblike i značenja imaju i ukrajinski i beloruski jezik. Etimološki rečnici istočnoslovenskih jezika¹⁴ slažu se u oceni da je u tim jezicima oblik *злак* pozajmljenica iz staroslovenskog¹⁵ koji pored osnovnog *злакъ* „χλόη, herba, gramen“ ima i izvedenica *злаконоситу* „herbam ferre“, *злаконосивъ* „herbam ferens“, *злачьнь* „χλόης, graminis, virens“, *злачьнозарьнь* „virens“, *злачьникъ* „χλοηφόρος gramineus“.¹⁶

U starosrpskom potvrđeni su izvedeni oblici *злаконосънь* „gramina ferens“ i *злачьнь* „graminosus“¹⁷, a u staroruskom *злакъ* 1) „travnato rastinje, bilje; trava uopšte“, 2) „zлак, zrnasto hlebno bilje“, *злачьный* 1) „koji služi za ishranu, kao krma za stoku (o travi); koji obiluje krmom, 2) „zeleni, koji cveta; pokriven krmnim biljem“¹⁸.

¹³ Čak ni najnoviji *Словарь русских народных говоров*, Вып. IX, Зароситься — зубрёння, Ленинград 1976, nema potvrde iz narodnog jezika.

¹⁴ Vasmer REW I, 457 (sa napomenom da očekivani ruski oblik *зол nije zasvedočen), ESUM II, 265 i ESBM III, 334.

¹⁵ Povodom tumačenja O. N. Trubačova da se i u rus. dij. *зелок* „mlada trava“ (*Этимологические исследования по русскому языку* II, Москва 1962, 36—37, kao i u napomenama uz: M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, II, Москва 1967, 99) krije direktni ekvivalent stsl. *злакъ*, moramo se složiti sa primedbom redakcije navedenog časopisa da se tu radi o kontinuantama korena sa različitim bojom vokala, stsl. *злакъ* < *зол, dok je rus. *зелок* *зел koji je u ruskom jeziku dobro poznat u oblicima *зелёный, зелье*, itd. Na mestu je i primedba redakcije da je u ruskom sufiks *-ок* < *ок, **-ѡк*, za razliku od stsl. koji je od **-къ*.

¹⁶ F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862—1865, 226-7, *Slovník jazyka staroslovenského* I, Praha 1966, 674, 676, gde se navode samo osnovna leksema i pridev *злачьнь*.

¹⁷ Ђ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih* I, Beograd 1863, 379—380.

¹⁸ *Словарь русского языка XI—XVII вв.* VI, Москва 1979, str. 6 i 14.

Stslov. imenica *злакъ* kojoj, kako smo videli, možemo pridružiti i sh. i bug. dijalekt. *злак*, obično se izvodi od prasl. **zol-kъ*¹⁹. Pretpostavljeni koren **zol-*, kao i njegov produktivniji parnjak **zel-* (cf. *zelenъ*, *zелье* itd.) izvode se od ie. **ghel-* „glanzen, schimmern, als Farbadjektiv, 'gelb, grün, grau oder blau“²⁰. U slovenskim jezicima za sada nisu potvrđene kontinuantne prasl. glagola *zelti „blis-tati, sijati, zeleneti se i sl.“ koji je očekivani osnovni glagol od koga su izvedeni ostali oblici, ali se njegovo ranije postojanje može sa izvesnošću pretpostaviti na osnovu odgovarajućih baltskih potvrda: lit. *žėlti* „zeleneti se; rasti (o biljkama)“²¹, i let. *zelt* „zeleneti se; rasti, razvijati se“²². Praslovenski glagol, koji je za razliku od baltskih čuvao starije ie. značenje, rano se izgubio²³. Uzgred napominjemo da je u većini slovenskih jezika osnovno ie. značenje „sijati, blistati“ dobro očuvano i u samom pridevu *zelenъ*, u arhaičnim sintagmama u kojima on očito ne označava ono što danas podrazumevamo pod zelenom bojom, npr. *zeleni mač*, *zelena strela*, (*konj*) *zelenko* (<*zeleni konj*) u srpskohrvatskoj narodnoj poeziji, *zielone wino* u poljskoj, *зелено в глазах* u ruskoj, gde očito znači „sijaj u očima“, itd.²⁴

Zbog goreiznesenih činjenica teško je složiti se sa Georgievim (BER I, 644) koji predlaže rekonstrukciju stslov. imenice *злакъ* od ie. **g'hlō-ko-s* (od koga se gr. pridev *χλωρός* razlikuje samo sufiksom), jer se ona ne uklapa u opšteslovensku porodicu izvedenica od korena **zel-*. Argumenti u prilog ovakvom tumačenju su i postojanje bug. dijalekt. *золка* „nešto jako zeleno“ (Rodopi, BD V, 173) i ukr. dijalekt. *золно* „zeleno“²⁵. Dakle, rekonstruisana prasl. imenica *zolkъ predstavlja derivat glagola *zelti sa apofonijom *-e- : -o-*.

Navedene potvrde ukazuju na to da je na sh. terenu postojala arhaična imenica *zolkъ „mlada, sjajna trava“, verovatno južnoslovenski dijalektizam koji se očuvao u bugarskom jeziku i u istočnom delu srpskohrvatskog područja. Geografija sh. dijalektizma *злак*, njegova semantika i semantička razgranatost njegovih derivata, nikako ne bi govorili u prilog mišljenju da se tu radi o crkvenoslovenskoj, kao ni bugarskoj pozajmljenici.

Zanimljivo je da je istovetni oblik, nezavisna izvedenica od iste osnove, prasl. *zolkъ, rekonstruisan i kao istočnoslovenski dijalektizam, ali u značenju „rano jutro, osvit, zora, bljesak zore“ na osnovu dijalekatskih leksema rus. *золос* „rano jutro, osvit; zora“ (Pskov, Smoljensk) i brus. *золос* „prvi bljesak zore; svitanje, osvit“²⁶.

¹⁹ Cf. napomene 14, 15 i 26. Za tvorbu imenica kao *zna-kъ, *zor-kъ, *mor-kъ izvedenih od glagola. cf. F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego* [u:] *Słownik prasłowiański I*, Wrocław 1974, 89.

²⁰ J. Pokorny IEW, 429—430.

²¹ A. Kurschat, *Litauisch-deutsches wörterbuch IV*, Göttingen 1973, 2737.

²² E. Fraenkel, *Litauisches ethymologisches wörterbuch II*, Heidelberg 1965, 1297.

²³ Po jednom tumačenju (cf. napomenu br. 26), ovaj glagol ostavio je traga u pretpostavljenom obliku *zolit, *zoljъ „beliti platno, pređu“, „činiti da nešto postane belo, sjajno“, što bi bio causativum od osnovnog *zelti, rekonstruisan na osnovu rus. dijalekt. *золос* i brus. *золос*. Međutim, nama se čini verovatnijim da je ovaj glagol denominativnog porekla, od prasl. *zola „lug, pepeo“, cf. rus. *зола*, brus. *зола* „isto“.

²⁴ Više o tome cf. J. Trypućko, *Rocznik slawistyczny XX*, Wrocław 1958, 68—69. i T. Szymański, napomena br. 26.

²⁵ М. И. Онишкевич, *Словник бойківських говірок, I*, Київ 1984, 318.

²⁶ Cf. T. Szymański, *Prasłowiańskie dial. wsch.*, *zolkъ. *Rocznik slawistyczny XL/1*, 43—44. Autor tu navodi, između ostalog, i sh. oblik *злак* ali u značenju *Convolvulus arvensis*, što, kako smo već pokazali, i što se dodatno objašnjava u daljem tekstu, nije kontinuantna prasl. *zolkъ.

Najzad, ne treba isključiti ni mogućnost da je usamljeni toponim *Zlakva* „ime zemjištu u Knjaževačkom okrugu (u istočnoj Srbiji)“ (RJAZU) izveden od osnovnog *zлак*. Tvorba dozvoljava takvu mogućnost, geografija joj se ne protivi, međutim izolovanost primera je smetnja izvođenju konačnog zaključka.

*

Na početku smo rekli da drugi homonim, *zлак II* označava biljku *Convolvulus arvensis*, poponac: „Zlak, vrsta trave pozemljuše sa cvijećem nalik na zvono ili šešir“ (Sali, Dugi Otok — RJAZU). Isti oblik i značenje donosi i RSANU, kao i brojni dijalekatski rečnici.²⁷

Iako se u Skokovom rečniku ovaj oblik ne pominje, nema sumnje da je on zapravo varijanta, sa ozvučenjem inicijalnog spiranta (za istovetni razvoj cf. sln. *zлак* = *slak* kod Pleteršnika), oblika *slak* koji je široko zasvedočen u svim srpsko-hrvatskim dijalektima, u rečnicima i dijalekatskoj literaturi.²⁸

Ista biljka poznata je i pod imenom *svlak*,²⁹ sa njegovim fonetskim varijantama (nastalim uproščavanjem inicijalne grupe *svl-* tj. metatezom *-v-*) *slavak*,³⁰ *slāvak*, *slōvāk*, *slōk*, *zlōk*,³¹ *slavka*,³² *slava*, ³³ *slavkovina*.³⁴ Posebnu pažnju zaslužuje oblik *сѣв.лак* „naziv za neku travu“ iz istočne Srbije.³⁵

U tumačenju creskog oblika *dlak* možemo se složiti sa Skokom.³⁶

I u slučaju lekseme *zлак II*, postojanje ekvivalentnih oblika i značenja u drugim, naročito susednim slovenskim jezicima, presudno utiče na utvrđivanje etimologije domaće reči. Tako slovenački jezik poznaje oblike *slaki*, pl. „Winderlinge“

²⁷ Npr. Jurišić, Vrgada 244; Dulčić, Brusje na Hvaru, HDZ VII/1, 738; Dračevica na Braču, ČDL 1393; Dobrinj na Krku, HDZ III, 258, 275; Jardas, Kastav u Istri, ZNŽO XXIX, 231, itd. Postanje oblika *želk* zabeleženog u Vrbniku na Krku (ZNŽO V/1, 71) za sada ne možemo da objasnimo.

²⁸ Npr. RJAZU koji prenosi potvrde iz rečnika Vitezovića, Belle, Belostenca, Stulića, Vuka i nekoliko dijalekatskih izvora (Trebarjevo, ZNŽO III, 77—78; Šušnjevo selo i Čakovac, ZNŽO V, 172; Varoš kod Slavenskog Broda, ZNŽO XXIV, 35) kojima se mogu dodati i one čakavske iz Istre (Nemanić I, 375; Ribarić, SDZb IX, 191), sa Cresa (Tentor, *Leksička slaganja* 84), iz Novalje na Pagu (ZNŽO XXX/2, 54), sa Žirja (Finka-Šojat, *Rasprave Instituta za jezik* I, Zagreb 1968, 200), sa Brača (ČDL 1125), iz Gradišća (Koschat, Burgenland 265) ili kajkavski iz Samobora (ZNŽO XVI, 36), Prigorja (ZNŽO XII, 76), Lobora (ZNŽO XX, 59), Turropolja (Šojat, HDZ VI, 470).

²⁹ Cf. RJAZU sa potvrđama kod Vitezovića, Miklošića, Daničića i iz niškog okruga u Srbiji.

³⁰ Poljica, ZNŽO VIII, 212, što je i oblik koji Skok beleži za *Hieracium pilosella*.

³¹ Vis, ČDL 1121, 1125, 1393.

³² Lika, Skok ER III, 278.

³³ U narodnoj pesmi, Skok I. cit.

³⁴ Bosna; Otok u Slavoniji, Skok I. cit. Oblik *slātkovina* „trava povijuša (jednogodišnja) koja raste po vinogradu; svlak“ (M.M. Urukalo, *Vinogradarska leksika Bratiškovaca*, Prilozi proučavanju jezika 18, Novi Sad 1982, 179), kao i *slatkovina*, *slādak*, (Maštrović, Radovi Instituta JAZU u Zadru III, Zadar 1957, 452) očito su posledica mešanja, verovatno sa razlogom, prideva *sladak*, ali to ovde nije bitno.

³⁵ N. Bogdanović, *Govori Bučuma i Belog Potoka*, Srpski dijalektološki zbornik XXV, Beograd 1979, 161.

³⁶ Ovaj oblik koji je zabeležio samo Šulek (a prenose ga i drugi rečnici), Skok verovatno pravilno tumači kao produkt razvoja *zлак > dlak*, kao srednjedalmatinsko *zl->zn-, dl-* (Šimunović, ČDL I, str. XXII). Isti razvitak, mada u obrnutom pravcu, srećemo i na Vrgadi: *zlaka* = *zdlaka* <*dlaka*, dakle *dl > zdl > zl* (Jurišić, Vrgada 242). Na ovom mestu trebalo bi staviti primedbu i na tumačenje koje je dato u SP IV, 64—65 s.v. *dolka* gde se creski oblik *dlak* „*Convolvulus arvensis*“ dovodi u vezu sa češ. dij. *dlāk* „grana...“. Za češku reč verovatno važi etimologija navedena u SP, međutim čak. *dlak* „*Convolvulus arvensis*“, kao što smo gore pokazali, pre će biti jedan od dijalekatskih likova imenica *svlak*, *slak*, *zлак* *svolkō.

(Convolvulaceae)³⁷ i *slak* „*Tropaeolum majus* L.“³⁸, *slačje*, *slačica* i ranijepomenuti *slak* = *zlak*.

U bugarskom su potvrđeni oblici *слачец*, *слачка*, *сѣвлакъ*, *сѣвлѣкъ*,³⁹ *сѣвлак* „divlja baštenska biljka, nalik na divlji pasulj“,⁴⁰ *сѣвлѣкъ* „*Convolvulus arvensis*“.⁴¹

Osim na južnoslovenskom, ovaj fitonim je potvrđen i na češko-slovačkom terenu: češ. *svlak*, *svlačec* „*Convolvulus*“, slč. *svlačec*, *svlaček* „*Convolvulus arvensis*“, (*veliki*) *svlak* „*Convolvulus sepium*“⁴² i, što je za nas posebno značajno, *svlačec* „popinava rastlina, pupenec“.⁴³

Izloženi domaći i slovenski materijal predstavlja dopunu onome koji je naveden u Skokovom rečniku, ali ostavljen bez etimologije. Sve ove potvrde ukazuju na to da treba prihvatiti tumačenje V. Maheka koji južnoslovenski i češko-slovački fitonim rekonstruiše kao prasl. *sv-vol-kъ od korena **vel-* „viti, zavijati, uvijati“, što podupire ukazujući na analognu tvorbu lat. *con-volv-ulus*.⁴⁴

Navedena građa i analiza sh. i slovenskog materijala dozvoljavaju nam da zaključimo da se u odrednicama *zlak* u oba akademska rečnika kriju dve homonimne imenice koje nastavljaju različite prasl. lekseme, *zolkъ „nešto sjajno; nešto zeleno“ i *svvolkъ „biljka *Convolvulus arvensis*“.

10. čak. *želva*, *žalva, *žáva* „otok, oteklin“

U Skokovom rečniku obrađena je imenica *želva* „kornjača“, kao i njene varijante *želka*, *željka* (ER III, 676). Ta stara slovenska imenica koja ima ekvivalente u većini slovenskih jezika nastavlja prasl. *žely, *-*ve*. Praslovenskom liku tačno odgovara gr. *χέλῦς* „kornjača“, oba od ie. *ghelūs „idem“.

U RJAZU pored *želva* „kornjača“ nalazimo još tri homonima koje Skok nije uzeo u obzir: 2. *želva* „svod, bolta“ (kod Belostenca), 3. *želva* „otok, oteklin“ (na Cresu), 4. *želva* „štaka“ (samo kod Domentijana). Iz građe RJAZU proizilazi da su ta tri homonima hapaksi. Ovo važi (barem zasada, dok se ne nađu nove potvrde) za stare potvrde 2. *želva* „svod, bolta“⁴⁵ i 4. *želva* „štaka“⁴⁶. Međutim, dija-

³⁷ Sa varijantama *njivski slak*, *veliki slak*, *bodeći slak* (Pleteršnik).

³⁸ „Zovu ga tako jer se i on penje kao slak“ (Galicija kod Dobrne, ZNŽO XXXI/2, 235).

³⁹ Gerov V, 190, 295. Oblik *слачец* „*Convolvulus arvensis*“ zabeležen je i u Radomirskom okrugu (Stojanov BD VII, 181).

⁴⁰ Т. Стойчев, *Родойски речник*, БД II, 276.

⁴¹ Н. Ковачев, *Троянския јовор*, БД IV, 226.

⁴² F. Buffa, *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury*, Bratislava 1972, 368.

⁴³ *Slovník slovenského jazyka V*, Bratislava 1965.

⁴⁴ Opširnije o tome cf. V. Machek ES² 597 i V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha 1954, 184.

⁴⁵ Izgleda da je ova odrednica u RJAZU zasnovana na nekom nesporazumu: kaže se da se ona nalazi „u Bjelostenčevu rečniku (vidi kod 1. *svod*)“. Međutim, u RJAZU s.v. *svod* (nema odrednice 1. *svod*!) nismo našli potvrdu iz ovog rečnika. Belostenec ne pominje imenicu *želva* u navedenom značenju niti s.v. *želva* (kod njega *Selva*), niti s.v. *bolta* (gde navodi sinonim *čemer*), kao ni u latinskom delu njegovog rečnika s.v. *fornix*, *tholos* (nema odrednice *volta*). Pretpostavljamo da je do zabune došlo tako što je obrađivač reči *želva* u RJAZU krivo shvatio jedno od Belostenčevih značenja latinske reči *testudo*: „3. quod *Tholos*, bolta, kajti se na spodobu pokrova želve napravlja“. Očito da je u ovoj definiciji autor (ili priređivač) *Gazophylacium*-a upotrebio reč *želva* u pravom značenju „kornjača“; značenje „svod, bolta“ može se odnositi samo na lat. *testudo*, nikako na našu (kajkavsku?) reč *želva*. Trebalo bi, dakle, taj tobožnji homonim izostaviti iz zagrebačkog rečnika (gde se, inače, gorepomenuti citat s pravom navodi s.v. *želva* „kornjača“).

⁴⁶ Kod Daničića (*Rječnik iz književnih starina srpskih I*, Beograd 1863, 349) na osnovu istog primera kod Domentijana (instr. pl. *жельвами*) rekonstruisan je oblik nom. sg. *жельвь* „fulcrum“ (tj. „potpora, štaka“). Čini se da bi bliži izvornome mogao biti Daničićev lik. On verovatno pripada drugoj porodici pa ćemo se njime baviti drugom prilikom.

lekatska reč sa Cresa, *žĕlva* „otok, oteklina“ koja nas ovde zanima, zasvedočena je i šire, doduše u nešto drugačijim fonetskim likovima.

U RJAZU se dijalekatska imenica *žĕlva* „otok, oteklina“ navodi prema rečniku uz Tentorov opis creskog čakavskog govora, gde je dato značenje „Geschwulst“.⁴⁷ Sam Tentor je tačnije odredio značenje u svom drugom radu gde je zabeležio da cresko *žĕlva* označava „žlijezde oko vrata kao bolest“ i gde je naveo da ista reč postoji i u Vrbniku na Krku, uz to pominjući i lik iz Poljica *žāva*.⁴⁸ Danas smo u stanju da ukažemo na postojanje iste imenice i u drugim govorima.

Poljički lik *žāva* koji je Tentor već pomenuo, nalazimo u RSANU gde stoji: pokr. *žāva* „izraslina od divljeg mesa, bradavica“, posvedočeno u dalmatinskim dijalektima, naime u Poljicama i Zaostrogu. Drugi je oblik zabeležen na srednjo-dalmatinskim ostrvima: na Visu *žōlva* „Skrofel“ (u Komiži *žōlva*, ČDL I, 1412), na Hvaru (Brusje) *žōlve* f. pl. „tuberkuloza u mesu ili kosti“ (HDZ VII/2, 745 — ovde i derivati *žōlvov*, *žōlvovac*, *žōlvovica* „koji ima žolve“).

Prema tome, zasad su nam poznata tri lika nesumnjivo iste imenice: 1) *žĕlva* na Cresu i Krku (Vrbnik); 2) *žāva* u Poljicama i Zaostrogu; 3) *žōlva* na Hvaru i Visu.

Imajući u vidu lokalne fonetske razvitke, likove *žāva* i *žōlva* lako možemo dovesti do istog zajedničkog osnovnog lika. Poređenje poljičkog i zaostroškog *žava* sa ostalim likovima dozvoljava da utvrdimo da je ovaj oblik nastao kao rezultat jednog razvoja koji je čest u dalmatinskim govorima: *-al* (na kraju reči, ali i na kraju sloga) $\rightarrow$ *-a*,⁴⁹ što objašnjava i dužinu naglašenog *-a-*, cf. za isti razvitak npr. poljičko *zāva* (ZNŽO IX, 246) = knjiž. *zāova* < (dijal.) *zālva*. Dakle, možemo pretpostaviti sledeći razvoj: *žāva* < *žalva (sa prvobitnim akcentom, verovatno, *žālva*, cf. *žĕlva*).

O opravdanosti rekonstrukcije lika *žalva (koji možda i postoji na terenu ali ga nismo našli u nama pristupačnim izvorima) govore i podaci sa srednjo-dalmatinskih ostrva. Hrvatski i viški lik *žōlva* (*žōlva*) moramo izvoditi od starijeg *žālva jer je za ove govore tipična sistematska promena $\bar{a} > \bar{o}$ (ρ), (cf. Šimunović, ČDL I, str. XIV—XV).⁵⁰ Dužina *-ā-* ($> \bar{o}$) tumači se duženjem samoglasnika ispred sonantskog skupa *-lv-* (cf. primere sličnog duženja na Hvaru, *stōrca* „starca“, *divōjka*, Šimunović, op. cit. str. XXV). Dakle, za hvarski i viški lik moramo utvrditi razvitak *žālva > *žālva > *žōlva, cf. bruško *zōlvica* „zaova“ (HDZ VII/2, 740) < *zālvice < < *zālvice* (knjiž. *zāovica*).

Analizom dijalekatskih likova utvrdili smo da se reč kojom se ovde bavimo svodila na dva osnovna lika: *žĕlva* (Cres, Vrbnik na Krku) i *žālva (*žālva) u drugim dalmatinskim govorima. Lik *žĕlva* je geografski izrazito ograničen (na neke čakavske i kvarnerske govore), dok je lik *žalva (odnosno njegove mlađe forme) svojstven drugom terenu, konkretno, nekim govorima srednje Dalmacije. Utvrđeni podaci o arealu likova *žĕlva* ~ *žalva omogućuju da objasnimo fonetsku razliku između njih, tj. variranje *-e-* : *-a-*.

⁴⁷ Archiv für slavische Philologie XXX, 204.

⁴⁸ Tentor, *Leksička slaganja*, 89.

⁴⁹ Cf. o tome npr. M. Moguš, *Čakavsko narječje, Fonologija*, Zagreb 1977, 82—83, gde se govori o „završnom *-l-*“; P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narječje*, 2. izdanje, Novi Sad 1985, 176.

⁵⁰ Odrednica *žōlva* (obično u mn.) „škrofula, tuberkuloza limfnih žlezda“ sa potvrdom sa Hvara beleži i RSANU, uz napomenu „prema tal. *scrofola*“. Međutim, u svetlosti potpunijeg srpskohrvatskog i slovenskog materijala koji smo ovde izneli, jasno je da ova napomena nije opravdana, već se radi o još jednom primeru delovanja lokalnog čakavskog fonetizma na osnovi sh. oblik *žālva*.

Lik *žēlva*, kao što smo rekli, poznajemo iz creske i vrbničke čakavštine. U ovim govorima *-e-* može da nastavlja stsh. *e, *e, *ē ili *ə (< prasl. *b, *o). Budući da u drugim govorima (kao npr. u srednjedalmatinskim) *-a-* može da bude nastavljač (između ostalog) stsh. poluglasnika *ə (< prasl. *o, *o), geografski određene varijante *žēlva* ~ *žalva tumačimo različitim razvitkom stsh. poluglasnika *ə > *ē* (u nekim kvarnerskim čakavskim govorima),⁵¹ odnosno *ə > *ā* na većem delu srpskohrvatskog terena. Dakle, razmatrane reči refleksi su pretpostavljenog stsh. *žəlva, oblika koji je mogao da postoji posle izjednačavanja i prelaska prasl. *o i *o > *ə u jakom položaju i posle izmene fleksije praslovenskih imenica na **-y* (< **-ū*).

Kao što je poznato, sh. imenice na *-va* često nastavljaju praslovenske imenice na **-y*, *-əve* (ranije *-ū* osnove), npr. *bukva*, *svekrva*, *želva* „kornjača“ < prasl. *buky, *-əve*, *svecry, *-əve*, *žely, *-əve*.⁵²

Isto tako, za stsh. *žəlva možemo pretpostaviti prasl. oblik *žbly, gen. *žbl-əve. Analizirana sh. leksema nije izolovana na slovenskom terenu. Njene ekvivalente nalazimo u većini slovenskih jezika: crkvl. (bug.?) *жбылы*, *-лыве* „ulcus“,⁵³ sln. *žēlva* „die Fistel“, pl. *želve* „die Scropheln; fistulöse Geschwüre“ (Pleteršnik), strus. *желвь* m. „kvruga, otok, čvoruga“, rus. *желва* f. „bolest — zapaljenje vratnih žlezda“, *жёлви*: *желви* pl. (sg. *желвь*, *-вя* m.), „čirevi; plikovi, kvrga“, „uvećane vratne žlezde, obično škrofulozne prirode“, „otekle žlezde“, „sifilistični čirevi u ustima“, „zauške“ *желвы* pl. „neka bolest“, *желвуй* m. „tvrđi otok od udarca, čvoruga, kvrga, čir ili ranica na koži“.⁵⁴ Izvedenicu sa sufiksom *-ák* nalazimo u brus. *жаўлак* dij. *желлак* „zadebljanje, otok u vidu čvora na telu čoveka ili životinje; mišić koji iskoči pri stiskanju vilica“, „obli grumen minerala“.⁵⁵

Derivat ove iste imenice je i mak. dij. (Ohrid, Prilep) *жёлка* „bolest zauške i škrofula“⁵⁶ Oblik *желка* može se tumačiti kao kontinuant *žbl-əka, verovatno prvobitnog deminutiva od *žbly, građenog kao prasl. *bьčьka „bačva“ (cf. sh. dij. *bāčka*, polj. *beczka*) prema prasl. *bьči „bačva“,⁵⁷ sh. *želka*, *željka* „kornjača“ bug. *жёлка* „isto“, prema prasl. *žely „kornjača“.

Nema sumnje da su kontinuate iste praslovenske imenice i zapadnoslovenski oblici u kojima kao da imamo reflekske prasl. *ʃ : češ. *žluva* f. „bolest konja, vodeni

⁵¹ Cf. primere koje smo naveli u obradi čak. *láb* < prasl. *lьbь u I delu ovog članka. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXX, Novi Sad 1987.

⁵² Stariji oblik nom. sg. čuvaju još neki čakavski kvarnerski govori, npr. u Vrbniku na Krku *beči* (gen. *bečve*) „bačva“ < prasl. *bьči, *-ьve*. *smoki* (gen. *smokve*) „smokva“ < prasl. *smoky, *-əve*.

⁵³ F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862—1865, 202. Lik nom. sg. je, doduše, Miklošičeva rekonstrukcija na osnovu kosih padeža npr. acc. sg. *желовь*.

⁵⁴ *Словарь русских народных говоров*, IX, Москва-Ленинград 1972, 102—103.

⁵⁵ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, II, Мінск 1978, 254. Brus. *жаўлак* nesumnjivo je rezultat metateze *-лў->-ул* — (cf. stariji lik u rus. knj. *желлак* „tvrđi, kvrgavi otok na telu“, u narodnim govorima „ranica na koži, čir“, „uvećanje vratnih žlezda, najčešće škrofulozne prirode“, „otekle žlezde“, „sifilistični čirevi u ustima“, „guša(vost) kokoši ili drugih ptica“, „jaje“, „grudvica brašna; neizmešano brašno u testu“, „grudva nesvarene hrane u izmetu“). Čini nam se da nije uverljiv pokušaj etimologije brus. *жаўлак* u beloruskom etimološkom rečniku, navodno od *ževl-akъ od **geul-* (*Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, III, Мінск 1985, 218—219.)

⁵⁶ *Български етимологичен речник*, I, София 1971, с. 533 (takode u rečniku N. Gerova II, 15 bez ubikacije kao sinonim za *живеница* „scrophula, zauška“, rus. *золотуха* „zauška“). Prema bugarskom etimološkom rečniku (loc.cit.) „Značenje 'bolest zauške i škrofula' razvilo se figurativno, zdog sličnosti oblika“ (misli se na bug. *желка* „kornjača“). U svetlosti slovenske građe koju navodimo u ovom članku, ovakvo tumačenje nije uverljivo.

⁵⁷ Cf. SP I, 458—459.

otok konjskog uda, Schlauchgeschwulst, Wassergeschwulst“,⁵⁸ dijao. „mekani otok kod konja“,⁵⁹ *žuva* „čir na kraljlem vimenu, obično posle teljenja“,⁶⁰ polj. dijao. *žólv* „čir iza uveta“, „oboljenje, otok kraljevog vimena“, „neka bolest govoda“, „neko unutrašnje oboljenje kod ljudi“, pl. *žólvie* „guke na nogama krave posle teškog teljenja“.⁶¹ Malo je verovatno da su se ovi likovi mogli razviti iz drugačijeg osnovnog oblika nego gorenavedeni južnoslovenski i istočnoslovenski. To nas navodi na zaključak da je *ǰ u slučaju češ. *žluva*, polj. *žólv* sekundarnog porekla — po svoj prilici ono je nastalo od sekvence (*bl*) ispred *-v-* posle gubljenja poluglasnika u slabom položaju (*žblav > **žblv-* > **žǰv-*).⁶²

Većina gorenavedenih slovenskih oblika jasno govori u prilog rekonstrukciji prasl. *žbly, gen. *žblōve „oteklina, izraštaj na telu čoveka ili životinje, tumor, kvrga, guka, škrofula“.⁶³ Ne može se prihvatiti rekonstrukcija *žǰlva (prema našem načinu rekonstruisanja trebalo bi da bude prasl. oblik *žǰva, odnosno *žblva) koju nalazimo u ukrajinskom etimološkom rečniku,⁶⁴ jer bi u tom slučaju sh. srednjedalmatinski ekvivalent morao da glasi *žuva (*ǰ > *u*), a u slovenačkom bismo dobili oblik *žolva (*ǰ > *o*). O verovatnoj genezi sekundarnog *ǰ u češkom i poljskom govorili smo gore.

Imenica *žbly, *-ōve* „oteklina, tumor, kvrga, guka“ koju smo ovde rekonstruisali često se u etimološkoj literaturi ne razlikuje dovoljno od prasl. *žely, *-ōve* „kornjača“. Mora se jasno reći da slovenska građa ukazuje na to da su u praslovensko doba postojale dve fonetski i morfološki bliske imenice, ali sa izrazito različitom semantikom: *žbly „oteklina, tumor, kvrga, guka“ i *žely „kornjača“.⁶⁵ Mešanje ovih imenica u pojedinim slovenskim jezicima rezultat je kasnijih fonetskih i morfoloških procesa.

U etimološkoj literaturi često se pominje veza *žbly sa prasl. *žely „kornjača“, *golva „glava“.⁶⁶ Međutim, njoj je etimološki najbliži prasl. sinonim *žblna (*žǰna*),

⁵⁸ J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, V, Praha 1839, 864.

⁵⁹ F. Š. Kott, *Dodatky k Bartošovu dialektickému slovníku moravskému*, Praha 1910, 165.

⁶⁰ F. Bartoš, *Dialektický slovník moravský*, Praha 1906, 563.

⁶¹ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, VI, Kraków 1911, 448; *Słownik języka polskiego* ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego VIII, Warszawa 1927, 722.

⁶² V. Machek ES² 168 s.v. *hliva* kaže da ovoj imenici (=sh. *gljiva*) pripada i češ. dijao. *žluva* u gorenavedenim značenjima „sa metatezom kao kod *vha* > *žluva*“. Na str. 694 s.v. *vha* „ptica Oriolus“ stoji da je u češkom *vblga „Oriolus“ dalo „metatezom *golva > *žluva*“. Macheku, izgleda, nisu bili poznati slovenski ekvivalenti češ. *žluva* „oteklina itd.“ (osim polj. *žólv* koje, istina, navodi), pa je zato pribegao tumačenju češke reči metatezom (ako smo ga dobro razumeli) i razvitkom *gliva > *golva > *žluva*. Naravno, slovenska građa koju smo prikupili u ovom članku ne govori u prilog takvom objašnjenju koje bez ozbiljnog razloga razdvaja češku (i poljsku) leksemu od drugih, formalno i semantički bliskih joj reči u ostalim slovenskim jezicima. Navodna etimološka veza sa češ. *hliva*, prasl. *gliva „fungus“ ne objašnjava dovoljno ni semantiku češ. *žluva* „oteklina itd.“ i srodnih slovenskih reči.

⁶³ Rekonstrukcija prasl. *žely (ili *žbly), *-ōve* „otok, kvrga, žlezda“ pominje i V.A. Merkulova (*Русские этимологии VI*, *Этимология* 1981, Москва 1983, 63). Međutim, protiv rekonstrukcije *žely jasno govore gorenavedeni srednjedalmatinski likovi.

⁶⁴ *Етимологічний словник української мови*, II, Київ 1985, 202—203.

⁶⁵ Postoji mogućnost da su na južnoslovenskom terenu potvrđeni i verovatni refleksi oblika *žbly „kornjača“, o čemu ćemo pisati u jednom od nastavaka ove serije (članak o čak. *žalva*, štok. *žujica*).

⁶⁶ Za pregled dosadašnjih etimoloških objašnjenja vidi npr. M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, 286, s.v. *головá*; *Етимологічний словник української мови*, II, Київ 1985, 202—203 s.v. *жовно*; *Етималагічны слоўнік беларускай мовы* III, Мінск 1985, 218—219 s.v. *жаўлак*.

rekonstruisan na osnovu češ. *žluna* = *žluva*,⁶⁷ rus. dij. *жална* „otok u grlu koji ometa disanje (dešava se prvenstveno kod rogate stoke)“, ukr. *жовна* „oticanje vratnih žlezda, kvrga“ (Hrinčenko), „Scrophel, Drüsenanschwellung; krankhafter Erguss der Galle“ (Želechovski).⁶⁸ Prasl. *žbly i *žblna svojstven je isti reducirani vokalizam, međutim oni se razlikuju po strukturi: formant *-y < *-u u *žbly i -na u *žblna. Semantika i struktura ovih reči dozvoljavaju da ih ubrojimo u refleksie ie. korena **gel-* „ballen, sich ballen; Gerundetes, Kugeliges“.⁶⁹ Prasl. *žbly, -*zve* možemo smatrati praslovenskom izvedenicom od ovog korena sa reduciranim vokalizmom *gil — izvedenim pomoću sufiksa *-*ū* (> *-y). Prema tome, *žbly je u rodstvu i sa prasl. *želzda, sh. *žl(ij)ezda* (< ie. **gel-g-*) „glandula“.⁷⁰

Budući da je prasl. *žbly izvedeno, po svoj prilici, od ie. korena,⁷¹ možemo smatrati da ova imenica pripada starijem sloju praslovenskih derivata sa formantom *-*ū* > -y.⁷² Ako je ispravna navedena indoevropska etimologija Pokornog, prasl. *žbly prvobitno bi označavalo „nešto zbijeno, zgužvano“ > „gužva, guka, kvrga i sl.“ Verovatno se ova reč rano specijalizovala kao naziv otekline, izrasline, guke na telu, dakle ušla u slovensku medicinsku leksiku. U pojedinim slovenskim jezicima očuvali su se ostaci šireg, nespecijalizovanog značenja, cf. npr. rus. dij. *желвак* „grudva brašna“, „grudvica nesvarene hrane“, brus. *жаўлак* „obli grumen minerala.“

Analiza srpskohrvatskih dijalekatskih oblika *žēlva*, *žāva*, *žōlva* i njihovih slovenskih ekvivalenata dovela je do zaključka da su pomenute sh. reči refleksi prasl. imenice *žbly „nešto zbijeno, grudva, grumen“, poznate većini slovenskih jezika. Na srpskohrvatskom terenu reč je ograničena, koliko smo mi mogli da utvrdimo, na dva areala: na kvarnersko i na srednje-dalmatinsko područje. U tim krajevima ona predstavlja relikv praslovenskog leksičkog sloja. Razmatrane sh. dijalekatske reči upotpunjuju sliku rasprostranjenosti ove stare lekseme, poznate i nekim zapadnim i istočnim slovenskim jezicima, na južnoslovenskom terenu. Značajno je to da ove potvrde, pokrivajući zapadni i istočni obod južnoslovenske teritorije, čakavsko područje sa slovenačkim jezikom na jednoj strani, i bugarsko-makedonsko na drugoj, svedoče i o ranijoj široj zastupljenosti ove reči na južnoslovenskom prostoru. Analiza ovih dijalekatskih reči doprinosi, prema tome, rekonstrukciji jedne arhaične slovenske lekseme i utvrđivanju njenog prvobitnog areala, kao i boljem poznavanju praslovenskog sloja u srpskohrvatskoj leksici.

Kraków — Beograd

SKRAĆENICE

- BD — *Българска диалектология. Проучавания и материали*, София 1962. f.f.
 ESBM — *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1978. ff.
 ESUM — *Етимологічний словник української мови* Київ 1982. ff.

⁶⁷ Vidi Jungmann, loc. cit.

⁶⁸ И. П. Петлева, *Этимологические заметки по славянской лексике IX*, ЭТИМОЛОГИЯ 1978, Москва 1980, 49, 51, где се разматрају и друге сродне словенске рећи.

⁶⁹ Pokorny IEW 357—364; на стр. 357 navode се i odabrani primeri slovenskih leksema koje smo ubrojili u refleksie prasl. *žbly i *žblna.

⁷⁰ Cf. Skok ER III, 683—684; Pokorny IEW 357.

⁷¹ Teško je poverovati da bi *žbly moglo da bude izvedeno od hipotetičnog glagola *žblnoti „gnječiti, stezati“ koji V. A. Merkulova (loc. cit.) rekonstruiše na osnovu rus. dij. *прижёлнутся* „priljubiti se, pripiti se“.

⁷² Pregled praslovenskih formacija sc *-*ū* vidi u: С. Б. Бернштейн, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы*, Москва 1974, 220—241.

Wiesław Boryś
Ясна Влаич-Попович

ПРАСЛАВЯНСКИЕ РЕЛИКТЫ В СЕРБОХОРВАТСКОЙ
ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКЕ (II)

Резюме

В статье рассматриваются три праславянские реликтовые лексемы, сохранившиеся в сербохорватских диалектах: 8/ Чак. *šuja* n.pl. „mošnja, scrotum“ (Брусье на о. Хвар) через более старую **šul'a* pl. т.е. **šul'e* восходит к прасл. *šulo „что-то круглое, testis“. Чак. форма возникла из праславянской посредством второй палатализации или при помощи деривата *šul-je. Подтверждением этой реконструкции являются сходные словообразовательные и семантические формы в других славянских языках. 9/ Шток. *zлак* „первая молодая трава“ (Валево, Ресава, Левач) и производные *zlāčan* „заросший травой“, *zlāčiti* „кормить травой“; „Привлекать, дразнить“ (Ресава) и так далее вместе с болгарским диалектным *злак* и старославянским *злакъ* „*ἄλοη, herba, gramen*“ восходят к праславянскому существительному *zolkъ < прасл. *zelti „блестеть, сверкать, зеленеть“. Очень важным является то, что существительное *zлак* „молодая трава“ омонимично с *zлак = slak* „выюнок“ (растение) *Convolvulus arvensis*, которая как и соотносимые словенские, македонские и чешские формы восходит к прасл. *sv-volk. 10/ В отличие от известной общеславянской и сх. *желва* „черепашка“, чак. *želva* (Црес и Врбник на о. Крк) с вариантами *žava* (Полица, Заострог), *žblva* (Хвар и Вис) возникают из стсх. *žalva, в свою очередь восходящих к праславянскому *žly, -*žve* „опухоль, шишка, золотуха“ (с континуантами в большинстве славянских языков). Эта праславянская, вместе со сходной формой *žlyna восходит к индоевропейскому **gel-* „ballen, sich ballen; Gerundetes, Kugeliges“ с редуцированным вокализмом *gil.